

Проблеми політичної модернізації України у світлі сучасної наукової парадигми

Анатолій ПАВКО,
доктор історичних наук, професор,
лауреат премії ім. М. Грушевського
НАН України, відмінник освіти України

23

Примітною рисою модернізаційних процесів, які вже протягом двадцяти років відбуваються в різних сферах соціально-економічного, духовно-культурного та суспільно-політичного життя України як країни-лімітрофа, є те, що вони мають переважно несистемний характер і, як закономірний наслідок, загалом низьку ефективність. Потрібні глибоке і всебічне теоретико-методологічне обґрунтування та науковий супровід відповідних трансформаційних процесів. Для цього слід максимально використати інтелектуальний потенціал суспільних наук, який здатний відіграти роль потужного модернізаційного чинника.

На жаль, суспільні науки в нашій державі залишаються значною мірою політично заангажованими. Нерідко навіть у ґрунтовних наукових дослідженнях стверджується, що відповідна політична система України, котра функціонує в нових суспільних умовах, є не тільки «історично зумовленою й доцільною», а й відповідає «головним принципам потребам розвитку народу, нації» [14, с. 57].

У розв'язанні політичних проблем стабілізації та розвитку українського суспільства слабким місцем залишається сучасна методологія аналізу політичних відносин. Більшість дослідників переважно акцентує на тому, «що робити?», а варто основний акцент у дослідженні процесів модернізації політичної системи зробити на вирішенні питання, «яким чином це робити?», в цьому й полягає сутність реальної практичної методології політичної модернізації [5, с. 19].

На нашу думку, в основу вироблення теоретико-методологічних засад дослідження політичних процесів перехідного суспільства в умовах модернізаційного розвитку має бути покладено новітню пізнавальну парадигму, яка забезпечувала б аналіз та синтез, взаємовплив конструктивних методологічних домінант модерністського та постмодерністського світоглядів, взаємодію раціонального та ірраціонального, традиційної та новаторської тенденції у пізнанні [6].

У зв'язку з цим не досить коректними є твердження деяких дослідників про те, що постмодерн, не маючи власної філософії, зокрема філософії політики, позбавлений цілісного ідеалу, тотально заперечує все, що пов'язане з модерном [2, с. 6]. Методологічна культура модерну асоціюється з науковим аналізом дійсності за допомогою лінійних категоріальних схем. Натомість характерними рисами постмодерністського мислення є те, що воно антидогматичне за своєю суттю, не сприймає жодної абсолютизації і тим самим відкриває простір для плюралізму, поліваріантності, конкуренції альтернативних парадигм. Тому на основі взаємовпливів та взаємопроникнень протилежних підходів, методологічних засад модерну та постмодерну і має бути розроблена сучасна політична парадигма дослідження проблем модернізації українського суспільства.

Нагадаємо, що парадигма — це вихідна концептуальна схема, модель постановки та розв'язання проблем, які

домінують протягом певного історичного періоду в науковій спільноті.

Відомий американський дослідник Т. Кун у класичній праці «Структура наукових революцій» переконливо показав, що інтелектуальний та соціокультурний процес передбачає зміну однієї парадигми, яка втратила здатність пояснювати нові факти, на іншу, спроможну їх інтерпретувати відповідно до сучасних вимог [3, с. 17–18].

Отже, формування нової політичної парадигми висуває перед дослідниками досить складне завдання — знайти альтернативу тому чи тому політичному розвитку, не відкидаючи досягнень попереднього періоду колишньої політичної традиції. Зауважмо, що поняття політичної парадигми практично орієнтує увагу вчених на застосування різної методології аналізу проблем політики, а не на захист певної морально застарілої ортодоксальної доктрини, на вироблення політичної теорії, здатної вчасно реагувати на зміни в суспільстві.

У сучасній суспільній думці термін «модернізація» означає, з одного боку, механізм забезпечення здатності соціальних систем до вдосконалення, з другого — складну сукупність соціально-економічних, культурних та політичних змін, що відбуваються в суспільстві [12, с. 238]. Поняття ж «трансформація» трактується як перетворення згідно з певними правилами [12, с. 375].

Категоріальне поняття «модернізація», яке акцентує на будь-якому динамічному, свідомо регульованому та якісному покращенні в економічній та політичній сферах, слід відрізнити від терміна «трансформація», що є нейтральнішим щодо динаміки суспільного процесу, його прогресивних тенденцій. «Трансформація, зміна, розвиток, — означає член-кореспондент НАН України М. Михальченко, — можуть бути орієнтовані на зміни реалій куди завгодно: вперед, на розроблення та реалізацію нових цілей, завдань, пріоритетів, стратегій. Модернізація — це творчо перетворювальна функція розвитку. Але специфічна — як засіб оновлення суспільства» [5, с. 39]. Тому модернізацію слід розглядати як частину ширшого процесу трансформації.

Використовуючи продуктивний концептуальний підхід російських дослідників до осмислення феномену модернізації, варто підкреслити, що модернізація — це комплексний процес. Вона охоплює всі сфери суспільно-

го життя — економічну, соціальну, правову, політичну, культурну. Зміни в цих сферах є взаємопов'язаними й корелюють одна одну [11].

У зарубіжних виданнях наголошується, що у власній політичній сфері модернізація характеризується становленням та зміцненням національних суверенних держав, правових структур державності, реального розподілу основних гілок влади, політичної демократії. Крім того, вона пов'язана з реальною активізацією політичної участі населення, розвитком багатопартійності та, зрештою, становленням і розвитком відкритих плюралістичних систем [4, с. 13].

Відомий зарубіжний дослідник С. Хантінгтон в одному з популярних геополітичних трактатів кінця ХХ століття «Зіткнення цивілізацій» виокремив такі структурні політичні складові процесу модернізації: 1) раціоналізація влади; 2) диференціація соціальних, державних та громадянських структур; 3) підвищення рівня політичної участі [15, с. 40]. Натомість у Політологічному енциклопедичному словнику політична модернізація трактується як процес трансформації суспільства, що супроводжується формуванням політичних інститутів, соціальною мобілізацією та активізацією політичної участі, поширенням демократичних цінностей і норм, властивих розвиненим країнам, у країнах, менш розвинених [9, с. 364].

Під час вироблення новітньої політичної парадигми необхідно зважати на багатомірність процесу політичної модернізації. У перехідних суспільствах вона передбачає провідну роль держави і всієї політичної системи для забезпечення мобілізації ресурсів, реалізації запропонованих перетворень швидкими темпами. В умовах кардинальних змін політичної системи процеси трансформації й модернізації є взаємопов'язаними і доповнюють один одного. Трансформація як процес набуття нових основоположних якостей, що сприяють формуванню нової природи політичної системи, не може відбуватися без того, щоб це не супроводжувалося відповідними процесами модернізації, єдність якої полягає в оновленні цієї системи згідно з появою нових матеріальних, соціальних, психологічних обставин, але без зміни її природи. Отже, зміна природи політичної системи (трансформація) й набуття нею нового стану та місця в безперервному процесі розвитку (модернізація) виступають як дві сторони єдиного процесу [10, с. 106–107]. Однак цей процес повинен мати легітимізовану, правову форму.

Аналіз модернізації як лінійного руху і послідовного засвоєння прямого копіювання певними країнами цінностей та інститутів західної моделі організації політичної влади довів її нежиттєздатність. Тому успіх політичної модернізації залежить від уміння адаптувати запозичені сучасні технології, політичні інститути, систему цінностей до економічних реалій, традиційних політичних інститутів, цінностей. Для успішної модернізації вирішальну роль відіграють не зовнішні чинники, а внутрішній потенціал суспільства, що модернізується. Прикладом такої успішної модернізації є досвід Японії та «нових індустріальних країн», які підтвердили на практиці слушність твердження С. Хантінгтона про те, що «модернізація не обов'язково означає вестернізацію» [15, с. 112].

Необхідно особливо наголосити на тому, що вибір Україною сучасних політичних та економічних моделей має бути добровільним і відповідати тенденціям її власного розвитку як нині, так і в минулому.

Конкретні способи економічного та політичного реформування не можуть бути нав'язані Україні зовнішніми силами, навіть тими, які надають їй економічну й технічну допомогу. Тактика реформ може бути розроблена із залученням міжнародного досвіду, але визначальними мають бути специфіка внутрішнього розвитку, інтереси українського народу [7, с. 378].

В основу новітньої парадигми політичної модернізації України слід закласти концептуальне положення про те, що суспільно-політичний розвиток і модернізація в Україні відбуваються в загальному контексті світових процесів, сутнісною ознакою яких є трансформація недемократичних режимів і перехід до реальної демократії. Треба визнати, що саме ця проблема є вельми актуальною як у теоретичній, так і практичній площині.

Серед негативних рис розвитку української демократії перехідного періоду назвімо значну чисельність та розпорошеність партійно-політичних сил, які не мають авторитету та вагомої підтримки електорату, низький рівень політичної культури владної еліти, правовий нігілізм, вибіркоче застосування законів та їхню недосконалість, масштабну й тотальну корупцію в органах державної влади, політичну індиферентність і пасивність переважної більшості громадян, відсутність консолідованої політичної нації, згуртованої навколо спільної національної ідеї. Однак сутність політичного і державного устрою України, який має всі ознаки кланово-олігархічного режиму, протягом 20 років незалежності практично не змінюється. Зміни відбуваються лише в персональному складі політичних функціонерів та гравців біля владного олімпу. Переконливим свідченням вияву цих негативних тенденцій у політичній сфері України є результати соціологічного опитування користувачів інтернет-порталу, проведеного Інститутом геополітики напередодні президентських виборів 2010 року в Україні. 62,4% користувачів, відповідаючи на запитання про характер політичного режиму, віднесли його до категорії «кримінально-корумпованої демократії» [13, с. 10]. Тому реформування політичної системи є одним із складників процесу формування демократичної, правової, соціальної держави в Україні.

Потрібно підкреслити, що політична система суспільства як система суспільних інтересів, її складових частин є однією з найважливіших атрибутивних ознак народу як суб'єкта політичного процесу. Для політичної системи життєво важливо постійно адаптуватися до інтересів народу, підпорядковувати їх своїм інтересам, досягати певного консенсусу інтересів народу і власне інтересів політичної системи, відповідати на сподівання народу [2, с. 243]. Ось чому під час вироблення нової парадигми політичної модернізації дослідникам варто звернути увагу і на розв'язання проблеми поглиблення механізму адаптації інтересів народу та інтересів політичної системи, запобігання їх потенційним та реальним конфліктам.

Чільне місце під час дослідження теоретико-методологічних засад політичного процесу, проблем інституціоналізації демократичних форм правління (президентської, парламентської, напівпрезидентської) має посісти також аналіз системи стримувань та противаг як механізму здійснення владного процесу в державі, що будується на засадах взаємозалежності та спільної відповідальності всіх інститутів влади за кінцевий результат.

Джерела

1. Дашутін Г. Політичний ідеал модернізації України. — К.: Знання України, 2006. — 40 с.
2. Дубінін В. В. Роль інтересів народу в становленні та розвитку політичної системи суспільства: Монографія. — Краматорськ: ДДМА, 2006. — 260 с.
3. Кун Т. Структура наукових революцій / Пер. с англ. И. Э. Налетова. — М.: Прогресс, 1975. — 228 с.
4. Милецкий В. П. Российская модернизация: предпосылки и перспективы эволюции социального государ-

ства. — СПб: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1997. — 128 с.

5. *Михальченко Н. И.* Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? — К.: Институт социологии НАНУ, 2001. — 440 с.

6. *Павко А.* Соціал-демократичний реформізм С. Бернштейна: історичний досвід і сучасність // Віче. — 2011. — № 1. — С. 31–33.

7. Політична історія України ХХ століття: У 6-ти т. / І. Ф. Курас (голов. ред.); Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. — К.: Генеза, 2002. — Т. 6. — 694 с.

8. Политические институты на рубеже тысячелетий / 2-е изд., стереотип. — Дубна: ООО Феникс, 2005. — 480 с.

9. Політичний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-е вид., доп. і перероб. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.

10. Проблеми модернізації політичних систем сучасності: Монографія / За заг. ред. Л. М. Герасіної, О. Г. Данильяна. — К.: Право, 2008. — 320 с.

11. Российская модернизация: проблемы и перспективы // Вопросы философии. — 1993. — № 7 — С. 3–4.

12. Сучасний словник із суспільних наук / О. Г. Данильян, М. І. Панов (ред.). — Х.: Прапор, 2006. — 432 с.

13. Україна після президентських виборів 2010 р.: нові перспективи розвитку держави: Збірн. матер. «круглого столу» (Одеса, 22 квітня 2011 р. Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень) / За заг. ред. О. О. Воловича. — Одеса: Фенікс, 2011. — 128 с.

14. Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / В. Ф. Солдатенко (керівник). — К.: Парламентське вид-во, 2007. — 576 с.

15. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. — М.: Изд-во АСП, 2003. — 603 с.

25

Питання чинності законів України в аспекті конституційної юрисдикції

Михайло ТЕПЛЮК,
заступник керівника апарату
Верховної Ради України,
керівник Головного юридичного управління,
кандидат юридичних наук

Практика діяльності органу конституційної юрисдикції України щодо вирішення питань конституційності законів України виявляє нові проблемні питання, що потребують теоретико-правового дослідження. Одним із них є питання чинності закону у зв'язку з визнанням такими, що не відповідають Конституції України (неконституційними), закону чи окремих його положень. Зокрема, йтиметься про практику застосування положення частини другої ст. 152 Конституції України, відповідно до якої закони, інші правові акти або їхні окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їхню неконституційність. Як свідчить аналіз такої практики, Конституційний Суд із часу свого створення (жовтень 1996 року) по-різному підходив до розуміння, а відтак і до застосування цієї норми Конституції [1].

Це конституційне положення, на мою думку, є сумнівним і потребує додаткового тлумачення, на що вже звернуто увагу в науковій літературі. «Положення, відповідно до якого визнаний неконституційним закон втрачає чинність тільки з дня ухвалення рішення органом конституційної юрисдикції, — вказує О. Ющик, — не можна вважати бездоганим із правової точки зору. Адже за цим положенням неконституційний закон зберігає чинність і діє у правовій системі впродовж певного часу, з дати набрання ним чинності до ухвалення

рішення Конституційним Судом (а це можуть бути місяці й роки). Існування, навіть тимчасове, неконституційних законів чи їхніх окремих положень у системі законодавства суперечить загальним засадам, зазначеним у статті 8 Конституції України. На підставі неконституційних положень закону складаються відповідні правовідносини, утворюючи в загальному правопорядку антиконституційні «анклави», що ускладнюють процес правозастосування та можуть порушувати конституційні права громадян. Водночас з'являється мож-